

ENLLAÇ QUÍMIC I ESTRUCTURA DE LES SUBSTÀNCIES A L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA Una crítica al seu ensenyament tradicional i una proposta didàctica alternativa Aureli Caamaño <i>Societat Catalana de Química</i>	XI Jornada de Física i Química a l'IEC 100 anys de la teoria de Lewis: l'enllaç químic a debat 9 de novembre de 2016

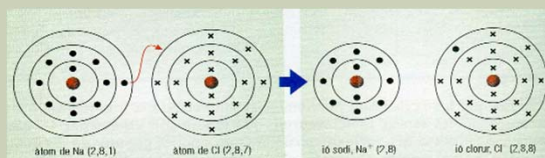
Enllaç químic i estructura de les substàncies   ■ L'estudi de l'enllaç químic i l'estructura de les substàncies és un dels continguts conceptuals més importants i també més difícils dels que formen el currículum de química de l'educació secundària obligatòria i del batxillerat.

1. ALGUNS PROBLEMES CONCEPTUALS QUE PRESENTA L'ENSENYAMENT TRADICIONAL DE L'ENLLAÇ QUÍMIC

■ A continuació faré una descripció de la forma habitual de presentació de l'enllaç químic en l'educació secundària i d'alguns problemes conceptuals que presenta l'ensenyament dels diferents models de l'enllaç químic.

- Enllaç covalent i iònic
- Enllaç metàl·lic
- Forces intermoleculars
- Enllaç d'hidrogen

1.1 L'enllaç covalent i l'enllaç iònic s'expliquen a través de la "regla de l'octet"

Regla de l'octet: "Els àtoms quan s'uneixen, tendeixen a organitzar les seves capes electròniques externes guanyant, perdent o compartint electrons fins adquirir l'estructura del gas noble més pròxim."

Concepcions alternatives

1. La regla de l'octet afavoreix una explicació teleològica de l'enllaç

- El principal problema de l'ús de la regla de l'octet per explicar l'enllaç químic és que sovint es presenta o és entesa com un **principi teleològic**:

"els àtoms cedeixen o comparteixen electrons amb la finalitat d'adquirir l'estructura del gas noble més pròxim, que és una estructura més estable"

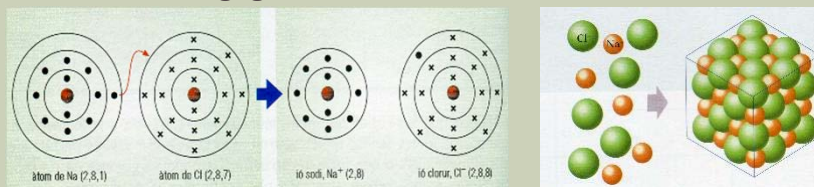
"Com saben els electrons que l'estructura del gas noble és més estable per tendir cap a ella?"

La regla de l'octet és una regla heurística i no un **model físic**, que amaga la **interacció electrostàtica** entre els nuclis, els electrons o els ions.

Aquesta regla té la seva **utilitat**: permet **predir la valència iònica i covalent** més probables dels elements dels tres primers períodes de la taula periòdica, però no és un bon model de l'enllaç químic.

2. Indueix a pensar que es formen parells iònics

- L'explicació tradicional de l'enllaç iònic, **en centrar l'atenció en la transferència d'un o més electrons de valència** d'un àtom a un altre i no en la formació d'una estructura gegant iònica,
- indueix a pensar que es formen parells iònics** i no una xarxa d'ions positius i negatius en posicions alternades, és a dir, una estructura gegant iònica

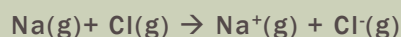

No pot explicar-se de la mateixa manera la formació d'una molècula que la d'una estructura gegant

- El problema resideix en el fet que la formació d'una molècula és un procés que té lloc a **escala atòmica o molecular**, mentre que la formació d'un sòlid iònic té lloc necessàriament a una **escala multi-iònica**.
- No pot explicar-se de la mateixa manera la formació d'una molècula i la d'una estructura gegant iònica, perquè corresponen a nivells estructurals diferents.

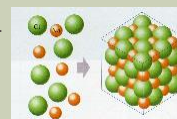
3. Indueix a pensar que la formació d'un parell iònic és exotèrmica

- **Concepció alternativa:** La regla de l'octet induïx a pensar que la cessió d'un electró d'un àtom immediatament posterior a un gas noble en la taula periòdica a un altre d'immediatament anterior dóna lloc a estructures electròniques més estables.

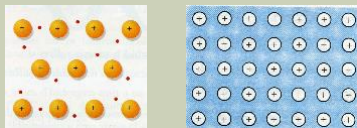
Però, és només gràcies a l'aproximació dels ions per formar una xarxa iònica que el procés és possible energèticament.

- $\text{Na(g)} \rightarrow \text{Na}^+(\text{g}) + 1\text{e}^- \quad \Delta H_f^\circ = + 493,7 \text{ kJ mol}^{-1}$
- $\text{Cl(g)} + 1\text{e}^- \rightarrow \text{Cl}^-(\text{g}) \quad \Delta H_f^\circ = - 364,4 \text{ kJ mol}^{-1}$
- $\text{Na}^+(\text{g}) + \text{Cl}^-(\text{g}) \rightarrow \text{Na}^+\text{Cl}^-(\text{s}) \quad \Delta H_{\text{ret}}^\circ = -769,0 \text{ kJ mol}^{-1}$

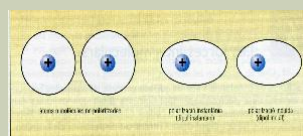
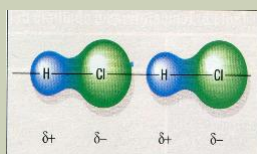
1.2. L'enllaç metàl·lic

- L'**enllaç metàl·lic** no s'explica a través del seu procés de formació, sinó en funció de les **forces electrostàtiques** existents entre les partícules que formen l'estructura del metall ja constituït.
- Per tant, la modelització de l'enllaç metàl·lic es fa en termes d'**interacció elèctrica** i es situa en el **nivell estructural correcte**: una estructura gegant metàl·lica.

1.3. Les forces intermoleculars

- Les **forces intermoleculars** es presenten com la **interacció** que manté unides les molècules en els **sòlids moleculars**, si bé habitualment es presta més atenció a la interacció entre un parell de molècules que a l'estructura multimolecular d'aquests sòlids.
- Es postulen dos tipus de forces intermoleculars: les **forces dipol-dipol**, que actuen entre molècules polars,
- i les **forces de dispersió de London**, per poder explicar l'atracció entre molècules apolars.

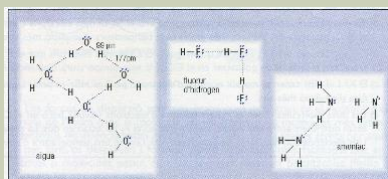

Concepcions alternatives en relació a les forces intermoleculars

- Els estudiants poden acabar pensant que
  - les **forces de dispersió** només es donen en molècules apolars,
  - i que la intensitat de les **forces dipol-dipol** sempre és més gran que la intensitat de les forces de dispersió.
- Cal destacar que les **forces de dispersió**
  - tenen lloc en tot tipus de molècules
  - i que són tant **més intenses com més gran és el nombre d'electrons** de les molècules i no com més gran és la seva massa, com es diu amb molts llibres de tex.

1.4. L'enllaç d'hidrogen

- L'**enllaç d'hidrogen** es presenta sovint com **un cas particular de força intermolecular**, que es produeix entre molècules que tenen àtoms de N, O o F enllaçats amb un àtom d'H.

- L'enllaç d'hidrogen **és preferible conceptualitzar-lo com un enllaç i no com una força intermolecular**, ja que és un enllaç direccional que es caracteritza per tenir una longitud i una direcció determinada.

EN RESUM

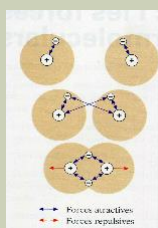
L'ensenyament tradicional de l'enllaç químic

- Presenta una manca d'enfocament. A vegades es presenta com un **procés** (de compartició o transferència d'electrons) i d'altres com una **interacció**.
- No es planteja sempre en el **nivell estructural** adequat.
- No posa el suficient èmfasi en el caràcter mediador **del nivell multimolecular o multiatòmic** de les substàncies per explicar les seves propietats.

2. ALGUNES RECOMANACIONS DIDÀCTIQUES

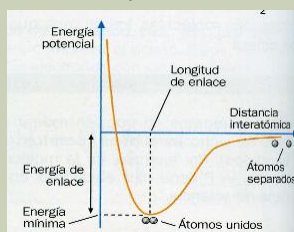
2.1 Cal explicar l'enllaç químic com una interacció electrostàtica

- La causa de qualsevol unió entre àtoms, ions o molècules és una **força de caràcter electrostàtic**.
- La formació d'un enllaç implica l'aproximació dels àtoms, ions o molècules fins a una distància mínima en què **les forces d'atracció s'equilibren amb les forces de repulsió**.
- Aquesta situació d'equilibri caracteritza la **longitud de l'enllaç**, en el cas de l'enllaç covalent i de l'enllaç d'hidrogen, i les distàncies entre partícules en l'estructura d'un sòlid.

2.2 La formació d'un enllaç implica una disminució d'energia del sistema

- Quan es forma una molècula o una estructura gegant, el sistema adquireix una **energia potencial mínima**, és a dir, el sistema té menys energia que abans de la formació de l'enllaç o de la unió
- i, per tant, es produeix un **despreniment d'energia** en la seva formació.
- Aquesta energia despresa (**energia de l'enllaç/energia reticular**) és una mesura de la **intensitat de l'enllaç**.

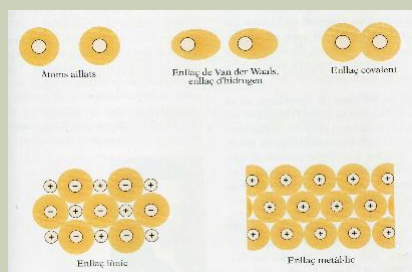

2.3. Cal integrar el model “interacció” i el model “disminució d'energia”

- Un aspecte essencial de la construcció del model d'enllaç químic és la doble mirada sobre l'enllaç com a interacció i com a procés que dóna lloc a una **disminució de l'energia de les partícules que s'enllacen**.
- **Energia d'enllaç** → Formació d'un enllaç covalent en una molècula
- **Energia reticular iònica** → Formació d'una estructura gegant iònica
- **Energia reticular covalent** → Formació d'una estructura sòlid covalent
- **Energia reticular metàl·lica** → Formació d'una estructura gegant metàl·lica
- **Energia reticular molecular** → Formació d'una estructura multimolecular

2.4. Cal considerar cada tipus d'enllaç en el nivell estructural que li correspon

- La modelització de l'enllaç covalent entre els àtoms que formen una molècula correspon al **nivell molecular**,
- però la modelització de l'enllaç iònic, metàl·lic, de l'enllaç d'hidrogen i de les forces intermoleculars correspon a un **nivell multi-iònic, multiatòmic o multimolecular**.

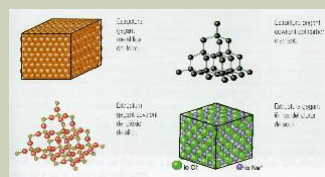
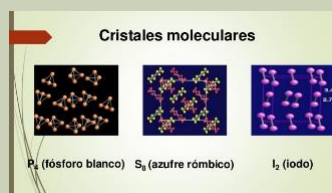

2.5. Les propietats de les substàncies han de ser explicades en funció de la seva estructura i enllaç

- La justificació de les **propietats de les substàncies** ha de fer-se a través de les característiques de **l'estructura de la substància**,
- ja sigui una **estructura multimolecular**
- o una **estructura gegant** (iònica, metàl·lic o covalent),
- i no únicament a través de consideracions sobre **el tipus d'enllaç**.

2.6. Cal diferenciar entre estructures multimoleculars i gegants

- Una **estructura multimolecular** és un conjunt ininterromput de molècules unides per **forces intermoleculars, que són febles**. La feblesa de les forces intermoleculars explica els baixos punts de fusió de les substàncies moleculars.

- Una **estructura gegant** és un conjunt ininterromput d'àtoms o ions **units fortament entre si**. Els enllaços o les forces que uneixen els àtoms o els ions poden ser **enllaços covalents**, en el cas d'una estructura gegant covalent, o **forces electrostàtiques** en el cas d'estructures gegants iòniques o metàl·liques.

Estructures multimoleculars i estructures gegants

Substància		Estructura	Partícules	Tipus d'interacció
molecular		multimolecular	molècules	Forces intermoleculars Enllaços d'hidrogen
amb estructura gegant	iònica	gegant iònica	ions positius i negatius	Enllaç iònic
	metàl·lica	gegant metàl·lica	ions positius i electrons	Enllaç metàl·lic
	covalent	gegant covalent	àtoms	Enllaç covalent

2.7 La diferència entre el significat dels termes “enllaç” i “força” ha de ser ressaltada

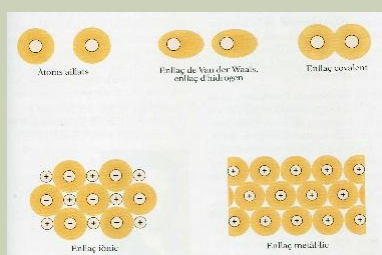
- El terme “enllaç” té un doble significat:
  - - en un sentit genèric implica **tot tipus d'unió entre àtoms, ions o molècules**, en aquest sentit es parla tant de l'enllaç covalent com de l'enllaç iònic, metàl·lic i molecular.
  - - en un sentit més restrictiu, un enllaç és **una unió direccional entre dos àtoms**; amb aquest significat només els enllaços covalents i els enllaços d'hidrogen són pròpiament enllaços, que es caracteritzen per una longitud d'enllaç, un angle d'enllaç i una energia d'enllaç.
- Per tant, cal anar en compte en els dos significats del terme “enllaç” i també cal diferenciar entre l'ús del terme enllaç o força.
- Notem que hi ha un seguit de termes –**unió, interacció, enllaç i força**– que comparteixen part del seu significat però que no són exactament equivalents.

2.8 El significat de la varietat de representacions gràfiques per representar els diferents tipus d'enllaç i les estructures ha de ser discutit amb els estudiants

- La gran varietat de representacions de l'enllaç i de les estructures suposa una dificultat conceptual interpretativa.
- El significat d'aquesta varietat de representacions gràfiques ha de ser discutit amb els estudiants.

2.9 Cal fer èmfasi en la unitat de l'enllaç químic

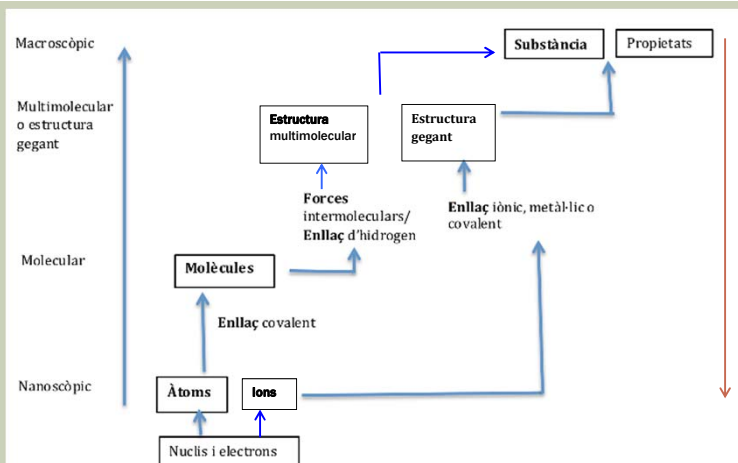
- Per concebre la **unitat que hi ha a sota dels diferents tipus d'enllaç** pot resultar útil l'ús de diagrames en què es representen **els "cors" dels àtoms i dels ions,**

- mitjançant un **cercle amb el signe positiu** de la càrrega neta del cor, i els electrons de valència, mitjançant un **núvol concèntric**.

3. UNA PROPOSTA DE SEQÜENCIACIÓ PER A L'APRENTATGE DE L'ESTRUCTURA I L'ENLLAC QUÍMIC

Que tingui en compte la **diferència entre els nivells nanoscòpic, molecular, "multimolecular/estructura gegant" i macroscòpic** dels sòlids moleculars i dels sòlids amb estructures gegants

Dues possibilitats de seqüenciació i modelització

- Dues possibilitats de **seqüenciació**.
  - De **baix a dalt** (del món nanoscòpic al món macroscòpic).
  - De **dalt a baix** (del món macroscòpic al nanoscòpic, prenent les estructures multimoleculars o multiatòmiques com a nivell intermedi interpretatiu).

■ PROPOSTA

Partir d'una classificació de les substàncies per tal d'elaborar models d'estructura i d'interaccions entre partícules que expliquin les propietats físiques de quatre tipus de substàncies: moleculars, covalents reticulars, iòniques i metàl·liques.

- (Química Faraday, 1990)

Estructura i tipus d'enllaç de sis substàncies sòlides

Substància					
Sofre (s)	Aigua(s)	Diamant	Diòxid de silici(s)	Clorur de sodi (s)	Coure (s)
Estructura i partícules					
Multimolecular		Gegant covalent		Gegant iònica	
Molècules de octosofre, S_8		Àtoms de C		Ions sodi (Na^+) i ions clorur (Cl^-)	
Molècules d'aigua H_2O , en el gel		Àtoms de Si i de O		Ions coure (Cu^{2+}) envoltats d'electrons de valència lliures	
Tipus d'enllaç o interacció					
- Forces intermoleculars - Enllaços d'hidrogen (en el cas de l'aigua)		Enllaç covalent (forces electrostàtiques entre els electrons compartits i els nuclis)		Enllaç iònic (forces electrostàtiques entre els ions)	
				Enllaç metàl·lic (forces electrostàtiques entre els ions positius i els electrons de valència deslocalitzats)	

3.1 SUBSTÀNCIES MOLECULARS

- **SUBSTÀNCIES MOLECULARS** formades per molècules amb **forces intermoleculars febles**.

Modelització de l'enllaç covalent en les molècules

- Model de Lewis de l'enllaç covalent en una molècula diatòmica.
- Diagrama de Lewis.
- Model electrostàtic de l'enllaç covalent.
- Visió energètica de l'enllaç (diagrama energia potencial-distància entre àtoms).
- Enllaços simple, dobles i triples.
- Excepcions a la regla de l'octet.
- Polaritat de l'enllaç covalent.
- Predicció de la geometria i polaritat de les molècules.

3.1 SUBSTÀNCIES MOLECULARS

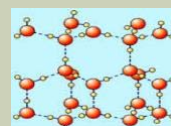
Estructures multimoleculars

- **Sustancias moleculares amb forces intermoleculars**

- Forces dipol-dipol
- Forces de dispersió

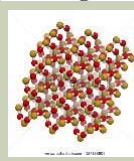
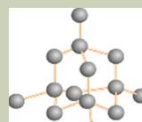
- **Substàncies moleculares amb enllaços d'hidrogen**

3.2 SUBSTÀNCIES COVALENTS RETICULARS

■ Estructura i propietats dels **sòlids covalents reticulars**

- Diamant i grafit
- Nanotubs
- Diòxid de silici

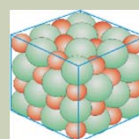
3.3 SUBSTÀNCIES IÒNIQUES

■ Estructura dels sòlids iònics

■ Interacció electrostàtica

■ Formació d'un sòlid iònic:

1. Formació dels ions positius.
2. Formació dels ions negatius
3. Aproximació dels ions positius i negatius per formar l'estructura gegant iònica.

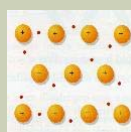
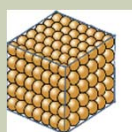

■ Energia reticular

3.4 SUBSTÀNCIES METÀL·LIQUES

Estructura dels sòlids metàl·lics

- Interacció electrostàtica
- Energia
- Estructura i propietats

CONCLUSIONS

Hem apuntat una sèrie de recomanacions didàctiques per abordar la modelització de l'enllaç químic des d'una perspectiva integradora:

- d'una banda com una **interacció electrostàtica** considerada en el **nivell estructural** adequat.
- d'altra, com un **procés** que condueix a una **disminució d'energia** del sistema.

I hem fet èmfasi en els conceptes **d'estructura multimolecular** i **estructura gegant** com **conceptes mediadors** entre el nivell atomicomolecular i el nivell macroscòpic de les substàncies i les seves propietats.

CONCLUSIONS

- També hem abordat algunes **consideracions terminològiques** i de **representació gràfica dels models** que considerem essencials per a una millor conceptualització de l'enllaç químic.
- Totes aquestes orientacions creiem que poden contribuir a una **modelització més coherent de l'enllaç químic i l'estructura** de les substàncies,
- alhora que poden ajudar a **evitar l'aparició de les concepcions alternatives** descrites.

CONCLUSIONS

- Per últim, hem proposat una **seqüenciació didàctica** per a l'ensenyament de l'enllaç i l'estructura:
- Que **parteix de les propietats físiques de les substàncies** que volem explicar,
- per fer hipòtesis sobre la seva **estructura i tipus d'enllaç**.
- I que integra els conceptes d'**interacció i energia d'interacció**
- I els diferents **nivells estructurals** de les substàncies

Moltes gràcies per la seva atenció.

BIBLIOGRAFIA

- BERGQVIST, A., DRECHSLER, M., DE JONG, O., RUNDGREN, S. C., 2013, Representations of chemical bonding models in school textbooks –help or hindrance for understanding?, *Chemistry Education Research and Practice*, 14, pp. 589-606.
- CAAMAÑO, A., 2014, La estructura conceptual de la química: realidad, conceptos y representaciones simbólicas, *Alambique*, 78, pp. 7-20.
- CAAMAÑO, A., 2016, Un enfoque para vencer errores y ambigüedades. Enlace químico y estructura de las sustancias en secundaria, *Alambique*, 86, pp. 8-18.
- CAAMAÑO, A., 2016, Secuenciación didáctica para el aprendizaje de los modelos de enlace, *Alambique*, 86, pp. 39-45.
- GRUP RECERCA-FARADAY, 1990, *Química Faraday*, Barcelona, Teide, pp. 97-108.
- LUXFORD, C.J., LOWERY, S., 2013, Moving beyond definitions: what student-generated models reveal about their understanding of covalent bonding and ionic bonding, *Chemistry Education Research and Practice*, 14, pp. 214-222.

- NAHUM, T.L., MAMLOK-NAAMAN,R., HOFSTEIN,A., 2008, A New "Bottom-Up" Framework for Teaching Chemical Bonding, *Journal of Chemical Education*, 85, 12, pp. 1680-1685.
- RIBOLDI, L., PLIEGO, O., ODETTI, H. 2004, El enlace químico: una conceptualización poco comprendida, *Enseñanza de las ciencias*, 22, 2, pp. 195-212.
- TABER, K., 2001, Building the structural concepts of chemistry: some considerations from educational research, *Chemistry Education Research an Practice*, 2, 2, pp. 123-158.
- TABER, K., 2009, Challenging Misconceptions in the Chemistry Classroom: resources to support teachers. *Educació Química EduQ*, 4, pp.13-20.
- TABER, K., 2016, Enlace químico y estructura atómico-molecular en secundaria, *Alambique*, 86, pp. 19-27.

ENLLAÇ QUÍMIC I ESTRUCTURA DE LES SUBSTÀNCIES A L'EDUCACIÓ SECUNDÀRIA

Una crítica al seu ensenyament tradicional i una proposta didàctica alternativa

Aureli Caamaño
Societat Catalana de Química

XI Jornada de
Física i Química a
l'IEC

100 anys de la
teoria de Lewis:
l'enllaç químic a
debat

9 de novembre de
2016